

/// **ÚJ RAJ: MAŁGORZATA SZUMOWSKA**

Testek és lelkek

/// **ZALÁN MÁRK**

**A KORTÁRS LENGYEL FILM LEGNEVESEBB RENDEZŐNŐJE NEM MINDENNAPI HŐSEI-
VEL ÉS MERÉSZ, TABUDÖNTÖGETŐ TÉMÁIVAL HÍVJA FEL MAGÁRA A FIGYELMET.**

Kevés olyan közép-kelet európai filmrendezőnőt lehetne említeni, akik sajátos hangvételükkel és markáns látásmódjukkal már fiatal korukban szakmai tekintélyt szereztek maguknak, alkotásaikat pedig hazai és nemzetközi fesztiválokon egyaránt elismerik. A lengyel Małgorzata Szumowska ezen női direktorok közé tartozik, kinek eddigi életművén átívelő következetes stílusa és filmjei kapcsán hangoztatott karakán megnyilatkozásai – melyeket a vele készített interjúk remekül alátámasztanak – a hasonlóan erős jellemű kortárs rendezőnők (Kathryn Bigelow, Andrea Arnold, Susanne Bier) sorába emelik, nem utolsó sorban pedig méltó örököse, szellemi folytatója a legidősebb lengyel rendezőgenerációknak (Agnieszka Holland, Krzysztof Kieślowski). A még mindig csak negyvenöt éves Szumowska ismertsége azonban nem elsősorban korának és egyedi hangnemének, hanem téma-választásának köszönhető, filmjeiben ugyanis rendre bírálja az egyházat, és szkeptikus a természetfeletti világ-magyarázatokkal szemben, valamint nyíltan beszél a homoszexualitásról, nőiségről, magányról és a halálról, mindezt a mélyen vallásos Lengyelországban.

NŐI SORSOK

Szumowska meglehetősen fiatalon felhívta magára a közönség és a kritika figyelmét. Már huszonöt évesen, a lódzi Filmfőiskola hallgatójaként – ahonnan nem mellékesen korábban a lengyel film legnagyobbjai (Andrzej Wajda, Roman Polański) kerültek ki – leforgatta első, egy falun élő család minden napjait bemutató rövid dokumentum-

film etűdjét, a *Csendet* (Cisza, 1998), majd nem sokkal később elkészítette debütáló nagyjátékfilmjét, a *Boldog embert* (Szczęśliwy człowiek, 2000), melyet Európa filmdíjra jelöltek és filmes körökben azonnali köztiszteletet vívott ki magának. A pimaszul fiatal rendezőnő egyik jellegzetes motívuma, a halál témaköre, mely végigkíséri egész eddigi életművét, már első alkotásaiban megmutatkozik. Szumowska legtöbb alkotásában azt vizsgálja, miképpen lehet elviselni a veszteséget, hogyan tud valaki együtt élni annak tudatával, hogy szeretteinek már csak napjai vannak hátra. Már a *Boldog emberben* ennek kérdését járja körül, melyben a léhűtő főhős élete gyökeres fordulatot vesz, miután kiderül, anyjánál az orvosok tüdőrákot állapítanak meg. Noha a film biztosította Szumowska helyét az európai filmakadémia tagjai között, nem kis megdöbbenést keltett a szakma és a közönség soraiban: egy fiatal, ereje teljében lévő rendezőnő volta-képpen miért a halálról készít filmet? Szumowska mintha csak előre látta volna azt a tragédiát, mely későbbi alkotásainak egyik alapmotívumává vált. Éppen második nagyjátékfilmjén (*Ő – A lepkeszárny érintése*; Ono, 2004) dolgozott, mikor szüleit egy hónap leforgása alatt elveszítette. E kivételesen szörnyű sorscsapás hatása – az apja emlékét felidéző és előtte tisztelgő dokumentum- és rövidfilmje mellett – a rendezőnő talán legszemélyesebb, *33 jelenet az életből* (*33 sceny z zycia*, 2008) című filmjében érhető tetten, melyben a művészeti pályán dolgozó hős nő szülei rövid időn belül életüket veszítik. Szumowska első művei nemcsak a hozzánk legközelebb állók eltávozásának feldolgozását tematizálják,

hanem annak tényét, hogy a szülő(k) elvesztése végérvényesen a felnőtté válás útjára tereli a magára maradt gyermeket, aki még korántsem kíván e valósággal szembesülni. Az *Ő...* főhősnője még csak huszonkét éves, fiatalokra nem volt, de már felnőtté kell válnia, hiszen gyermeket vár, apja pedig halálos beteg, a *33 jelenet...* fotóművésze, Julia (Julia Jentsch) pedig nem kívánja új életét, arra vágyik, hogy minden úgy legyen, mint régen, amikor szülei még éltek. Utóbbi alkotásában Szumowska részletesen végigköveti hősei gyászának és a temetéseknek fájdalmas, zaklatott pillanatait, ugyanakkor ezeket a drámai szituációkat előszeretettel ellenpontozza sajátosan abszurd, gyakran morbiditásban hajló humorával. Julia családjában a karácsonyi vacsora során egyre nő a feszültség az édesanya gyógyíthatatlan betegsége miatt, majd a következő jelenetben az látható, ahogyan a kanapén agonizáló anyát időközben lerészegedő családi köre (köztük férje és lánya) kineveti. Az ehhez hasonló, egymással szöges ellentétben álló, a nézőben vegyes érzelmeket keltő jelenetek Szumowska legjellegzetesebb kézjegyei közé tartoznak, filmjeinek gyakorta visszatérő motívumai. Hozzá kell tenni, habár a rendezőnőtől nem állnak távol a naturális pillanatok, eltekint a nyers erőszak ábrázolásától, célja sosem a botránykeltés, hanem sokkal inkább a visszafogott, elegáns provokálás, a feszélyezettség kiváltása, valamint a lengyel társadalom intelligensen kritikus szemlélete. Első nagyjátékfilmjét leszámítva éveken át olyan nők hétköznapijait mutatja be, akik egyaránt igyekeznek megfelelni a társadalmi elvárásoknak és a közvetlen környezetükben élőknek. Szumowska női történeteit azonban sosem emeli közéleti-társadalmi kontextusba, nem ítélkezik nyíltan a nőkkel szemben támasztott merev elvárásokról és sztereotípiákról, hanem következetesen hősei testi-lelki vívódásaira helyezi a hangsúlyokat. Az *Ő...* kissé fiús arcú Ewája (Małgorzata Bela) először abortuszra készül, de anyai ösztönei erősebbnek bizonyulnak, meggondolja magát és elkezd gyermekéhez beszélni, elhitheti vele, hogy a külvilág csupa szépségből áll, miközben megpróbálja rendbe tenni prostituált barátját és drogdíler barátja kizökkent életét. A

33 jelenet... Juliájának hasonlóképpen helyt kell állnia karrierje felépítésében és szülei nap-hosszat tartó gondozásában.

Szumowska francia koprodukcióban készült *Szex felsőfokon* (Elles, 2011) filmjének társadalmi vetülete – melyben egy francia és egy lengyel diáklány kényszerül tehetős, unatkozó francia férfiak különböző perverzitátusait kielégíteni annak érdekében, hogy lakhatásukat finanszírozzák – másodlagos, a film elsősorban a női szexualitásról, vágyakról és intimitásról mesél. Anne-t (Juliette Binoche), az Elle magazin újságíróját, Szumowska korábbi hősnőjéhez hasonlóan, a szakmája és családja iránti megfelelés kényszere hajtja, és noha látszólag elborzadva hallgatja a diáklányok tapasztalatait, valójában iszonyatosan sóvárog az érintés, a testiség iránt, vágyait azonban rideg férje mellett nem tudja kielégíteni. Szumowska hősnői, habár gyakran kapcsolatban élnek, lényegében magányosak, javarészt gyenge, érzéketlen férfiak veszik körül őket, akikre sosem lehet számítani. Az *Ő...*-ben nem derül ki a születendő gyermek apjának kiléte, feltehetően elhagyta párját, Julia férje a szakmáját mindennél előrébb helyezi,

„Néha még a szavak is feleslegesek”
(Test – Justyna Suwala)

Anne-t pedig házastársa jóformán semmibe veszi. Jól lehet ezekben a filmekben a női karakterek sokkal erősebbek és kitartóbbak a férfiaknál, Szumowska ugyanolyan érzékenységgel jelenít meg gyarló és gondoskodó férfiakat is.

A FESZÜLET ÁRNYÉKÁBAN

A halál, valamint a nőiség mellett az egyház témaköre is visszatérő motívum Szumowska alkotásaiban. Miképpen előző témáival, ezúttal sem mebotránkoztatásra törekszik, eltekint a radikális bírálatoktól, a vallásos nevelésben részesült rendezőnő ugyanis nem Isten létét, hanem az egyház működését és arculatát vonja kérdőre szemtelenül ironikus modorban, amit már egyik első rövidfilmje, a *Crossroad* (Útkeresztződés) is megjelenít. A találó angol címmel (cross – feszület; road – út) ellátott ötperces alkotás „főhőse” a lengyel puszták közepén, egy útkeresztződés szélén elhelyezett kereszt, melynek a közelében az ott elhaladó emberek imádkoznak, temetnek, fotóznak, szeretkeznek, míg végül a keresztben lógó kopott, koromfekete, ám még leromlott állapotában is szép Jézus szobrot egy rózsaszínű,

giccses változatra cserélik. Szűk tíz évvel később Szumowska leforgatja *Az Ő nevében* (W imię..., 2013) című filmjét, mely a rendezőnő első igazán kiforrott munkája, és aminek téma-választása már önmagában provokáció, különösen Lengyelországban, a történet ugyanis egy homoszexuális pap testi és lelki vívódásait mutatja be. Adam atya (Andrzej Chyra) azon munkálkodik egy Isten háta mögötti településen, hogy javítóintézetből kikerült fiúkat jobb útra térítsen. Közvetlenségének (együtt mulat és iszik a fiúkkal) és figyelmességének, ugyanakkor elvei iránti szigorú elkötelezettségének és a miséken elhangzó hatásos beszédeknek köszönhetően hamar kivívja a közösség tiszteletét. Hisz Istenben, az egyházban, illetőleg abban, hogy az embereket lehetséges jó irányba terelni, ugyanakkor komoly drámai helyzetben találja magát: képtelen a cölibátus súlyos terhét cipelni, testi vágyait, ösztöneit háttérbe szorítani, ráadásul a fiúk iránt vonzódik, és érzései az egyik tanítvány, a jézusi arcvonásokkal rendelkező Łukasz (Mateusz Kościukiewicz) személyében viszonzásra lelnek. Adam atya igazi tragédiája mindazonáltal nem az, hogy katolikus pap létére homoszexuális,

ami az egyház szemében különösképp vérlázító (ráadásul tisztázatlan okok miatt helyezték át a „romlott” fővárosból a „makulátlan” vidékre), hanem hogy végtelenül magányos, és csupán ölelésre, testi érintésre áhítozik, kínzó gyötrelmeit, lelki fájdalmait pedig rendre alkohollal próbálja enyhíteni. Szumowska emberséges és rendkívül érzékeny ábrázolásmódja filmjének egyik kiemelkedő erénye, hősei pontosan kidolgozott karakterek. A szó legszorosabb értelmében hétköznapi figurákat látunk álmokkal, vágyakkal, félelmekkel, kétségekkel és szenvedélyekkel, jóllehet az együtt érző megközelítés mellett Szumowska nem fogta vissza provokatív hangnemét sem: a film talán egyik legemlékezetesebb jelenetében a vágyait ki nem élhető Adam atya annak a XVI. Benedek pápának a portréjával táncol részegen, aki nem egyszer hangoztatta, hogy homoszexuálisok nem lehetnek papok, mert az szemben áll Isten akaratával, erkölcsileg pedig megkérdőjelezhető. Az Ő nevében érett, aprólékosan kidolgozott, vizuálisan lenyűgöző mű (operatőre a rendezőnő állandó munkatársa, Michał Englert),

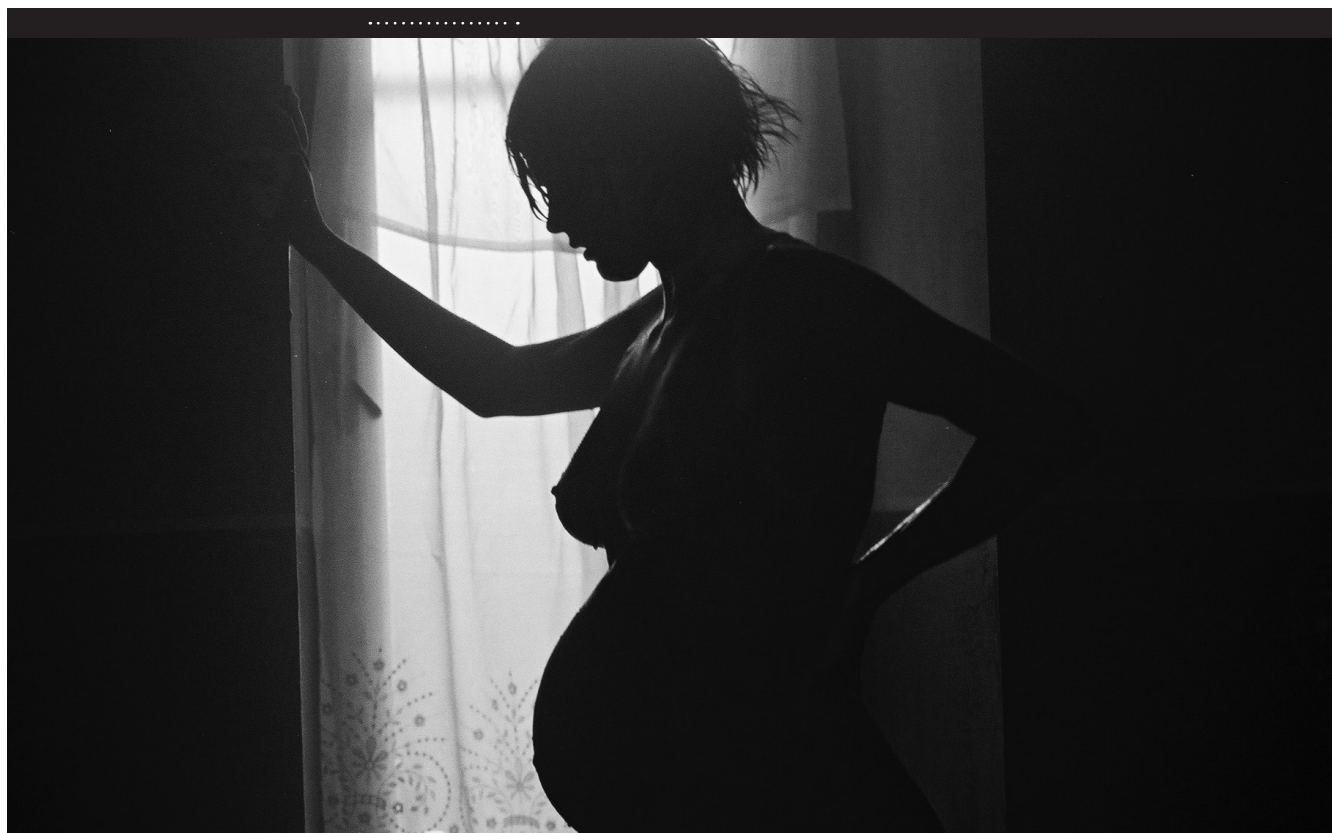
mely a testi vágyaikat elnyomni kénytelen papok témáját egészen sajátos szemszögből közelíti meg.

TÜNDÉRMESÉK FELNŐTTEKNEK

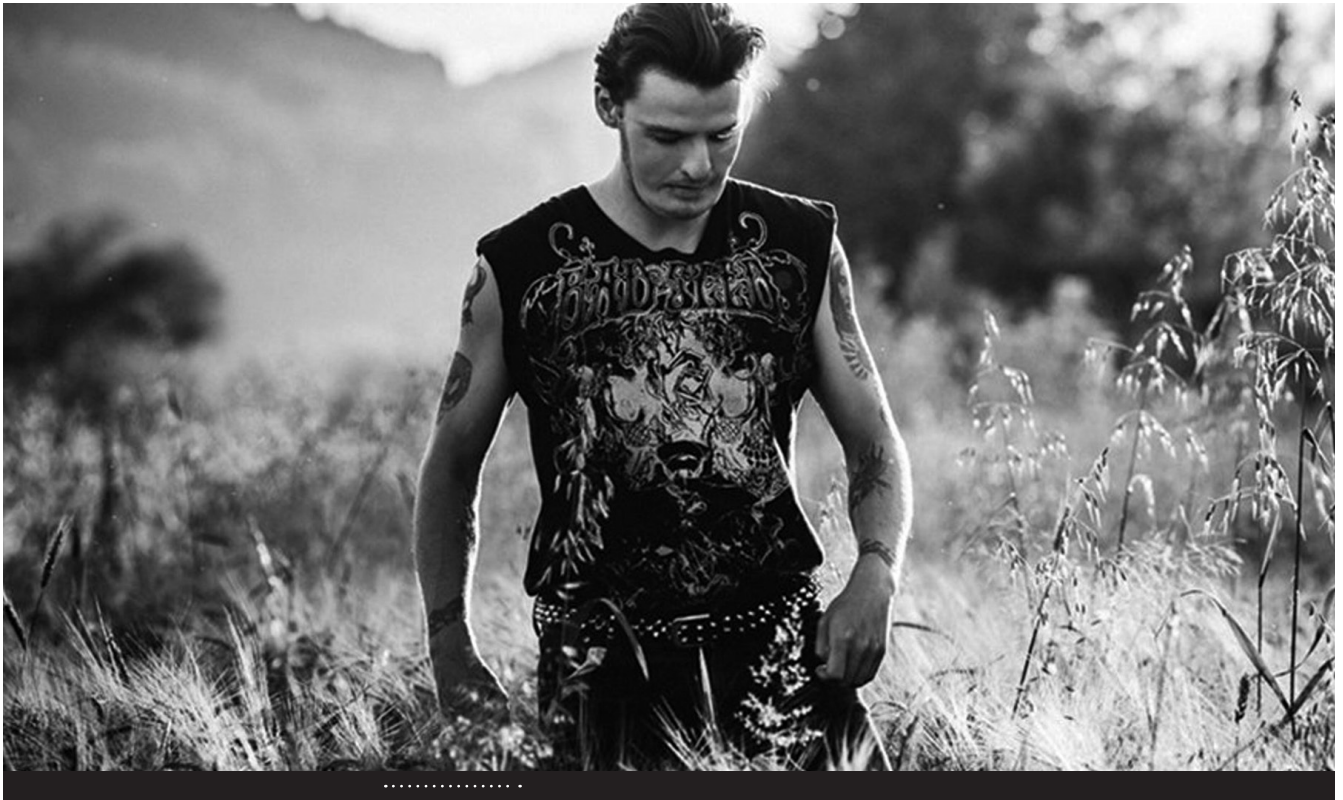
Szumowska következő filmjének nyitó-jelenete tökéletes összegzése sajátos fekete humorának: helyszínelés zajlik a Visztula partján, egy férfi felakasztotta magát egy faágra, ahonnan a rendőrök levágnák, leesik, majd néhány pillanat múlva komótosan talpra áll és elsétál a színhelyről. A *Test (Ciato, 2015)* Szumowska stílusának, világképének esszenciája: ismét előkerül a veszteség feldolgozásának tematikája, melyet, szokásához híven, nem a megszokott perspektívából, nem mindennapi karakterekkel szemléltet. Janusz (Janusz Gajos) az idős, magányos és kiégett, alkoholista főügyész becsülettel, ám végtelen cinizmussal végzi munkáját, közönyös lelkiállapotából a legbrutálisabb gyilkossági esetek sem tudják zökkenteni. Csak akkor cselekszik, mikor anorexiás lánya, Olga (Justyna Suwata), aki képtelen megbocsátani apjának anyja évekkorábbi halálát, öngyilkosságot kísérel meg. Ekkor találkozunk Annával (Maja Ostaszewska),

aki terapeuta és egyben médium is. Szentül hisz abban, hogy ha az elhunyt hozzátartozókkal felveszi a kapcsolatot és közvetíti üzenetüket, akkor a veszteség feldolgozása is könnyebb lesz. Így kívánja Janusz és lánya elhidegült kapcsolatát helyrehozni, de a férfi cinizmusa ezt csak hátráltatja. A rideg, tárgyilagos stílusban elmesélt történet motorja a testi és gondolati ellentétek ütköztetése: elhízott test (Janusz) szemben a nádszál vékonnyal (Olga), rögrealizmus szemben a spiritualitással. Janusz és Anna mintha csak Szumowska egyéni dilemmájának hangadói lennének, nevezetesen hogy szeretne hinni a túlvilági létezésben, és talán hisz is, de a valóság a maga minden abszurditásával, sokkal meghatározóbb és kézzelfoghatóbb. Noha a főügyész és a terapeuta tökéletesen ellentétes személyiségek, a súlyos lelki terhek, a gyász (Anna nyolc hónapos kisfiát veszítette el), valamint a kommunikációra való törekvés összekötik őket. Legyünk akár hívők vagy kételkedők, a lelki terhek megosztása másokkal, különösen a hozzánk közel állókkal, sok esetben eredményre vezethet. Néha még a szavak is feleslegesek, ahogy az a film megrendítő zárójelenetében látható: Janusz és Olga nem

„A külvilág csupa szépségből áll”
(Ő – Małgorzata Bela)

szólnak, csak nézik egymást, mosolyognak és könnyeznek. Eddigi fagyos kapcsolatuk feloldadt és bizonyosan helyrejön. A csendes jelenetek, sokatmondó tekintetek a rendező legújabb filmjében, az *Arcban* (Twarz, 2018) is fontos szerepet játszanak, ellenpontozva az egyház és a vallási türelmetlenség gunyoros megjelenítésével. Szumowska művei alapvetően realista stílusúak, formanyelvük hagyományos, ugyanakkor gyakran ékel be stilizált, általában a főhősök vágyait reprezentáló álomszerű jeleneteket. Az *Arc* valamennyi képsora (középen éles, szélén homályos) egyrészt a főhős szubjektív nézőpontjára, másrészt a történet meszeszerűségére reflektál. Ahogyan a rendező is hangoztatta, ez tündérmese, felnőtteknek. Noha a film külalakra valóban álomszerű, történetét valós esemény inspirálta. Szumowska ugyan soha nem politizál, új filmjének nyitójelenete azonban a rendszerváltozás szatirikus, a nélkülözésből fogyasztói társadalommá átalakuló nemzet metaforájaként is értelmezhető: egy szürke hétköznapi reggelén meggyötört tekintetű emberek várják, hogy a helyi nagyáruház kapui kinyissanak (mintha az ország nyolcvanas évek eleji élelmiszerhiányos időszak

„Hová tűnt az emberekből a szolidaritás”

(Arc – Mateusz Kościukiewicz)

Kościukiewicz), egy kis település romlatlan fenegyereke, aki lengyel-német határ közelében egy gigantikus Jézus-szobor építésén dolgozik, mely a Rio de Janeiroinál is hatalmasabb (a tényleges Krisztus király szobor a lengyel Świebodzin városában található. A világ legnagyobb Jézus-szobrát öt év alatt építették fel és a helyiek adományaiból finanszírozták). Egy nap azonban Jacek szörnyű balesetet szenved: túléli, de arca teljesen eltorzul. A kezelések során új arcot kapó fiú a körülményekhez képest hamar megbarátkozik új fizikumjával, valóságos sztárrá válik, akivel közös fotókat lehet készíteni és bőrregeneráló krémeket reklámozni. A környezetében élők próbálják annak látszatát kelteni, hogy a fiúval semmi nem történt, ám hiába minden kertelés, a közösség végérvényesen más-képp tekint rá: felesége elhagyja, anyja pedig magát az ördögöt látja benne, akit ki kell belőle űzni. Szumowska legújabb filmjének egyházzal szembeni szarkazmusa minden eddiginél húsbavágóbb és humorosabb: a Jaceken ördögűzést

végző papok közül az egyik megkéri a másikat, hogy telefonjával filmezze le az eseményeket, mire kiderül, a fiú csak megjátszotta magát. Az elkészült Jézus-szobor feje rossz irányba néz, a főpap pedig muszlimoknak hiszi a cigány építőmunkásokat. Mindennél azonban sokkal erőteljesebb Szumowska az előítéletes közösséggel szemben tanúsított bírálata. Ha valakit, tragédia vagy baleset ér, miért nem tudunk együtt érezni vele? Hová tűnt az emberekből a szolidaritás? Mi egyáltalán a szolidaritás? Szumowska egy 2005-ös rövidfilmjében, melyben a rendező gyermekkori énjé a Szolidaritás létrejöttének viharos napjait eleveníti fel, apját idézve így válaszol a kérdésre: „A szolidaritás az, amikor nemcsak saját magadra, hanem másokra is gondolsz.” Találó összegzése Szumowska változatos, mégis egységes filmművészetének.

•
ARC (Twarz) – lengyel, 2018. Rendezte: **Małgorzata Szumowska**. Írta: **Michał Englert**, **Małgorzata Szumowska**. Kép: **Michał Englert**. Zene: **Adam Walicki**. Szereplők: **Mateusz Kościukiewicz** (Jacek), **Agnieszka Podsiadlik** (Jacek nővére), **Małgorzata Gorol** (Dagmara), **Anna Tomaszewska** (Jacek anyja), **Roman Gancarczyk** (Pap). Gyártó: **Nowhere / DI Factory / Dreamland**. Forgalmazó: **Vertigo Média**. Feliratos. 91 perc.